

УДК 655.5

М. Л. БУТРИН

**ВИДАВНИЧО-КНИГОТОРГОВЕЛЬНА
БІБЛІОГРАФІЯ НА УКРАЇНІ (1917—1944 рр.)**

Переслідувана у царській Росії українська книга і преса починає бурхливо розвиватися у роки революції в Росії 1905—1907 рр. і після неї.

Уже 1908 р. письменники Києва організують одне з найбільш діяльніших видавництв України «Час». З 1908 по 1919 р. воно видало 1 580 500 книг і брошур та 200 000 прим. листівок та плакатів [18, с. 588].

Розширюючи свою діяльність на книжкову торгівлю, видавництво перетворюється у видавничо-книготорговельне товариство «Час», яке зробило першу спробу випустити літопис українського друку «Книгарь» (1917—1920). Це був журнал, який мав займатися «...виключно справами видавництва, був би своїм і безстороннім літописом нашого письменства і давав би змогу кожному, кому близькі інтереси нашої літературної творчості, бути в курсі цієї справи», писалося у вступній статті до видання [6, с. 2]. Далі говорилося про те, що «товариство «Час», через заклад якого проходить майже все те, що є на нашому книжковому ринку, ухвалило взяти на себе завдання — заповнити цю щілину» [6, с. 2], тобто інформацію про нові українські книги і періодичні видання.

Часопис «Книгарь» вийшов 31 номером, з вересня 1917 р. по березень 1920 р. Окремі номери виходили здвоєними і строєно-

ми. Редакторами місячника були В. Старий (№№ 1—18) і М. Зеров (№№ 19—31).

У журналі друкувалися відомі українські письменники, вчені, книгознавці, художники, музиканти, громадські діячі найрізноманітніших напрямів. Серед них Д. Багалій, О. Дорошкевич, М. Бурачек, С. Єфремов, Г. Житецький, О. Кошинь, О. Левицький, М. Леонтович, А. Кримський, Ю. Меженко, М. Плевако, Л. Ревуцький, М. Садовський, І. Свенціцький, Л. Старицька-Черняхівська, К. Стеценко, Є. Тимченко, С. Черкасенко та ін.

Як зазначалося у рекламному оголошенні, «Часопис «Книгарь» подає повні відомості про діяльність усіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри і плани кожного видавництва, про всі книжки, що вийшли або мають вийти» [16].

Розглядаючи бібліографічну інформацію на сторінках «Книгаря», слід відмітити її тенденцію до повноти, різноманітності жанрів, ґрунтовність у бібліографічних характеристиках творів друку.

Великий розділ «Критика і бібліографія» містив короткі рецензії на книги і періодичні видання за розділами: історія літератури, історія, історичні оповідання, публіцистика, економіка, політично-агітаційні видання, красне письменство, педагогіка і школа, видання для дітей, інформаційні видання, мовознавство, сільське господарство та ветеринарія, медицина, мистецтво, поезія, сатира і гумор, театр і п'єси, музика, релігія і церква, українська преса, біографії, критичні розвідки, художні видання, довідники та ін. Розділ «Видавнича хроніка» подає відомості про видання, що друкуються і мають вийти у світ найближчим часом. Розділ «Нові видання, надіслані до редакції «Книгаря», у алфавітному порядку подавав описи книг, на які вміщено рецензії у розділі «Критика і бібліографія». Окремо виділено розділ «Періодичні видання», що надійшли до редакції «Книгаря».

У журналі вміщувалися також покажчики: «Книжкова українська продукція у 1917 році», «Покажчики книг, рецензованих у журналі», «Список книжок, конфіскованих в книгарні «Книгоспілки» і спалених агентами Добрармії», «Покажчики української періодики», покажчики змісту деяких українських журналів тощо [13].

Чимало книготорговельної інформації містилося на обкладинках журналу. Це рекламні оголошення про нові книги, серії, підписні і періодичні видання, тематичні підбірки, списки видавць окремих видавництв тощо. Слід відзначити високий професійний рівень і різноманітність цієї інформації.

На сторінках видання друкувалося чимало статей з книгознавства, історії, літературознавства, мовознавства, краєзнавства та іншої тематики. Журнал був своєрідною школою у по-

дальшому розвитку української радянської бібліографії усіх видів.

Початки радянської видавничо-книготорговельної бібліографії на Україні відносяться до 1919 р., коли вийшла постанова ВУЦВК «Про об'єднання всіх окремих радянських видавництв у Всеукраїнське видавництво». У ній було зазначено, що існуючі окремо «радянські і при різних комісаріатах військового і цивільного відомства видавництва об'єднуються в утворене Всеукраїнське видавництво» [12, с. 25].

Після закінчення громадянської війни на Україні, у 20-х роках було введено платність літератури і перехід видавництв на госпрозрахунок. При Всеукраїнському видавництві було створено Головний бібліографічний відділ Всеукрвидаву (у Харкові). Подібні відділи утворились при видавництвах «Книгоспілка», «Радянський письменник», «Пролетарій» та ін. Вони організували перспективну та поточну інформацію про літературу своїх видавництв.

31 серпня 1921 р. появилось «Тимчасове положення про Центральний бібліографічний відділ (ЦБВ) Всеукраїнського державного видавництва». ЦБВ об'єднував, спрямовував і регулював усю бібліографічну справу у межах УРСР, сприяв розвиткові бібліографії і книгознавства, повній бібліографічній реєстрації і статистичній звітності творів друку, які вийшли на території України [12, с. 56—58]. У 1923 р. цей відділ реорганізовано у Бібліографічно-рекламний підвідділ Торгового відділу, а у 1927 р. — в Бібліографічно-консультативне бюро, яке очолив відомий радянський бібліограф М. Ф. Яшек.

З 1922 р. почав виходити бюлетень Державного видавництва України, який проіснував до 1929 р., міняючи назви [17, с. 27]. Бюлетень публікував списки літератури, що вийшла з друку, бланки для замовлень, різні оголошення. Робилася спроба систематизувати літературу в списках, удосконалювалися описи книг та анотації, які містили уривки з передмов до книг і рецензій.

Подібна інформація велася на сторінках бюлетенів торгового відділу кооперативного видавництва «Пролетарій», видавництва «Український робітник», книгоспілки «Кооперативний книгар» та ін. Ці видання виходили несистематично протягом 20-х років. Крім бібліографічної інформації, в них друкувалися статті про видавничу справу, книжкову торгівлю, краєзнавчі матеріали тощо. Ці досить численні видання не давали повної інформації про друковану продукцію і ними важко було користуватися.

Виникла потреба створення єдиного інформаційного органу, який задовольняв би потреби книжкової торгівлі. Таким видавництвом став первісток української книготорговельної періодики

журнал «Книга», який у 1923 р. видавало кооперативне товариство «Книгоспілка» (вийшло 4 номери) [10, с. 164]. Журнал чимало місця приділяв питанням видавничої діяльності в республіці, організації книгопоширення, зв'язкам видавництва, книжкової торгівлі та бібліотек. Тут друкувався «Бібліографічний бюлетень Української книжкової палати», який вміщував тільки п'яту частину книг республіки [10, с. 166].

У 1924—1925 рр. замість «Книги» виходить журнал «Нова книга», який випускає видавництво «Червоний шлях» [10, с. 169]. Цей журнал вважався одним з кращих в СРСР. У ньому друкуються матеріали про поліпшення видавничої і книготорговельної справи.

У 20-ті роки інформація про нові видання публікувалась в газетах «Вісті ВУЦВК», «Літературна газета», «Робітнича газета», а також журналах «Більшовик України», «Гарт», «Життя і революція», «Красное слово», «Науково-технічний вісник», «Знання», «Шлях освіти», «Безвірник» та ін. [4, с. 179].

Ретроспективний облік літератури вели деякі видавництва. Серед них зазначимо «Каталог видань харківського видавництва «Пролетарій» за 1922—1928 рр.» (1929 р.), «Каталог видань кооперативного видавництва «Рух» (1929 р.), «Каталог українських книжок видавництва та книгарні товариства «Час» (К., 1926), «Каталог видавництва «Український робітник» (Х., 1929), «Каталог видавництва «Радянський письменник» (Х., 1929) та ін. Всі ці каталоги склалися на досить високому рівні у порівнянні з аналогічними дореволюційними.

Так, каталог товариства «Час» (1926, № 1) дає відомості про понад 2000 книг з різних галузей знань, систематизуючи їх за схемою УДК (27 відділів і 6 підвідділів). Полавались також умовні висилки книг поштою та інформація про асортимент магазину «Час» у Києві (II). У 20-ті роки на Україні почалася розробка теоретичних основ книготорговельної бібліографії. При цьому виникло дві концепції: створити єдину систему інформації про нову літературу, одночасно забезпечивши потреби читачів і покупців, бібліотекарів і книгарів, або розвивати дві системи посібників: державних і видавничо-книготорговельних, враховуючи їх видову специфіку. Прихильник першої концепції — директор Книжкової палати УРСР М. О. Годкевич [7, с. 7—8] пропонував використовувати друковану карточку як бланк заповнення. «Книжкові новини УРСР» мали давати поточну інформацію про нові книги, а «Літопис Українського друку» і щорічник української книги, що планувався до видання, розглядалися як підсумкові видання. Ця ідея мала своїх прихильників, але не могла забезпечити потрібної для книготоргівлі оперативності.

Актуальною стає проблема створення високоякісної системи перспективних, поточних і ретроспективних посібників видавничо-книготорговельної бібліографії. Обговорюється питання створення на Україні універсального каталога книг, розроблено методичку його складання.

У 30-ті роки ставляться нові вимоги до видавничої справи і книжкової торгівлі. 15 серпня 1931 р. виходить постанова ЦК ВКБ(б) «Про видавничу роботу», яка вимагала збільшення випуску книг, поліпшення їх якості, зміцнення бібліографічної справи і книгопоширення. Відбулася реорганізація системи видавництва, які мали стати галузевими [1]. Книжкова торгівля мала спиратися на вивчення попиту і фактичну потребу у книжковій продукції на місцях.

Єдиним центром книжкової торгівлі на Україні став Укркниготорг, заснований у 1933 р. і у 1935 р. переіменований на Укркнигокультторг.

Виникає потреба створення єдиного інформаційного органу, який задовольняв би нужди видавничої справи і книжкової торгівлі. З цією метою було засновано журнал «Радянський книгар» (1929—1932 рр.), що виходив 2—3 рази на місяць. Всього вийшло 100 номерів [5]. У спеціальному додатку до нього виходять «Книжкові новини УРСР», що були систематичним анотованим покажчиком усіх видавництв України. На сторінках журналу друкуються також неанотовані рекомендаційні списки літератури різної тематики і календар знаменних дат. У 1932 р. у журналі появляється додаток «Увагу якості», в якому є рецензії на нову літературу, уривки з різних відгуків про книги тощо.

У 1932 р. у журналі вперше почали друкуватися тематичні плани видавництв у формі щодавного бюлетеня «Друкується», за яким книгарні могли замовляти літературу, однак він часто був неповним, бо видавництва не завжди вчасно подавали дані. Журнал мав не тільки виробничі ознаки, він публікував матеріали теоретичного характеру про предмет і завдання книготорговельної бібліографії, її розмежування з державною, про систему посібників, методи бібліографування [5].

Протягом 1933—34 рр. «Укркнигоцентр» видає щодавній бюлетень «Книга за декаду», однак він не став популярним.

З 1935 р. Книгокультторг починає видавати щомісячні інформаційно-бібліографічні списки «Книжкові новини», які призначаються для масових бібліотек, що комплектуються через бібколектори. Поряд із списками книг, що друкувалися видавництвами України й мали вийти з друку, тут вміщувалися також бланки для замовлення літератури. На підставі замовлень знизу Укркнигокультторг складав зведені заявки на книги, що

засвідчує появу системи попередніх замовлень на нову літературу в системі книжкової торгівлі.

У 30-ті роки на Україні продовжують виходити бюлетені окремих видавництв: «Інформаційний бюлетень» Київської філії Державного видавництва України» (К., 1930, № 1—4), «Бюлетень невинок «Книгоспілки»» (Х., 1931, № 1—2) та ін. [9]. Продовжують виходити ретроспективні каталоги окремих видавництв, серед яких «Полігвидав України», «Український робітник», «Господарство України». Державне науково-технічне товариство та ін. Таких каталогів було мало, виходили вони із запізненням, що давало небагато користі книготорговельним організаціям [17, с. 78].

Видавничо-книготорговельні списки продовжували друкуватися на сторінках різних газет і журналів, широко використовувалися бібліографічні посібники КГІЗа та інших центральних видавництв.

Принципового значення набув розвиток бібліографічної роботи у книжкових магазинах. Тут почали вести асортиментні картотеки, які несли інформацію про замовлені для магазину книги, наявні, розпродані книги та ін. Це були прототипи сучасних картотек замовлення та наявності. Іноді книгарні виготовляли списки літератури з певної тематики і розсилали їх колективним та індивідуальним покупцям.

У 30-ті роки послаблюється книготорговельне бібліографознавство, яке зводиться до кількох розрізнених статей.

Тяжкі роки Великої Вітчизняної війни зупинили розвиток видавничої і книготорговельної справи. Україна більше двох років перебувала під окупацією. Українські видавництва були евакуйовані в тил і продовжували свою роботу. Наприкінці 1941 р. вони об'єдналися у видавництво при ЦК КП(б)У, у складі якого утворилися галузеві редакції. Книжки українською мовою виходили у Воронежі, Саратові, Куйбишеві, Москві, Уфі, з пересувної друкарні фронтової групи Укрвидаву при політвідділі Південно-західного фронту. Видання більшості творів українських письменників здійснює Спілка письменників України. Тут виходить українська періодика.

Для населення тимчасово окупованої території України видає літературу видавництво «Радянська Україна», створене в 1943 р. За роки війни воно видало і поширило на Україні через партизанські загони, підпільні організації та авіацію 400 млн книг, брошур, листівок, звернень і газет [3, с. 63].

Під час війни вийшли 991 назва українських книг, 32 журнали і 830 газет, які поширювалися на окупованій Україні [8, с. 20].

Бібліографічна інформація про нові книги широко публікувалася на сторінках періодики. Так, в журналі «Українська лі-

тература» друкувалися бібліографічні матеріали у формі бібліографічних оглядів та списків у розділах: «Книжкова полиця», «Хроніка», «Нові книги», «Книги у виробництві» та ін. Огляди нової української літератури друкувалися на сторінках журналу «Україна», наприклад, «Українська книга в час війни» (1943. № 2), «Українська преса за 3 роки війни» (1944. № 5—6). Тут були рецензії, анотації, списки «Нові книги» тощо [17, с. 89]. Подібна інформація вміщувалася у журналах «Агітатор», «Дніпро», «Вісті АН УРСР», газетах «Комуніст», «Советская Украина», «За Радянську Україну» та ін.

З кінця 1943 р., в ході визволення українських земель від фашистів, поступово відновлюється книжкова справа на Україні, розвиваються книжкова торгівля і книготорговельна бібліографія. У книгарнях вивішуються списки книг з окремих галузей знань і виробничої діяльності, оголошення про нові книги передаються по радіо під час бібліографічних оглядів.

1. Об издательской работе: Пост. ЦК ВКП(б) от 15 авг. 1931 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и мат. 1917—1941. К., 1985. С. 321—329. 2. О литературной критике и библиографии: Пост. ЦК ВКП(б) от 2 дек. 1940 г. // Там же. С. 422—425. 3. Агуф М. А., Коваль М. Т. Книги в массы: Книжная торговля в Советской Украине 1918—1964. Х., 1965. 4. Вовченко И. Я. Издательско-книготорговая библиография на страницах книговедческой периодики УССР в 20—30 годы // Кн. торговля: Исслед. и материалы. 1977. Сб. 4. 5. Вовченко И., Каганов И. «Радянський книгар» — боевой орган украинских книжников (1929—1932) // Кн. торговля: Исслед. и материалы. 1979. Сб. 6. С. 170—177. 6. Вступ стаття до видання // Книгар. 1917. № 1. С. 2—3. 7. Годкевич М. О. Книжкова реклама і бібліографічна інформація // Книгошоша. 1926. № 2. 8. Державна бібліографія на Україні. К., 1962. Вип. 1. 9. Інформаційний бюлетень Київської філії Державного видавництва України. 1930. № 1—4; Бюлетень новинок «Книгоспілки», 1931. № 1—2. 10. Каганов И. Я. Первые шаги (Украинская книготорговая периодика 1917—1929 гг.) // Кн. торговля: Исслед. и материалы. 1977. Сб. 4. С. 164—177. 11. Каталог українських книжок видавництва та книгарні Видавничого товариства «Час». К., 1926. № 1. 12. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и мат. 1917—1941. К., Наук. думка, 1985. 13. Книгарь: Літопис українського письменства. К., 1917—1920. №№ 1—31. 14. Мухоміна О. До питання про бібліографічну інформацію // Рад. книгар. 1931. № 12—13. 15. Нецаєв Н. М. Завдання і зміст бібліографії // Рад. книгар. 1931. № 25—27. 16. Рекламне оголошення на підписку «Книгарь» // Книгар. 1918. № 11. 17. Українська Радянська бібліографія: Навч. посібник для ін-тів культури. К., 1980. 18. «Час» // Книговедение: Энциклопед. словарь. М., 1982.

Стаття надійшла до редакції 05.02.90